

Illyés „Gyalogút”-ja

Ha egyszer majd az Illyésről írott bírálatokból is összeállít valaki olyasféle gyűjteményt, mint az Ady-múzeum, kiderül, hányszor és hány felől minősült ő ingadozónak, ravasznak, túl hajlékonynak; hányszor figyelmeztették, hogy veszedelmes eszmék és barátok vonzásának enged, hogy mindjárt lezüllik, kik és mely okból követelték tőle következetesebb hűséget a nép iránt. S e dokumentumok szomszédságában olvashatjuk majd a pálya szerencsésebb fordulóit követő méltatásokat: népiségről, e népiség korszerűségéről, szemléletének szocialista tartalmairól, konok hűségéről stb. Egyszer a debreceni vagongyárban is nekiszegezték a kérdést: mikor hagyja már abba az ingadozást? Munkás volt, akit ez a gond felszólalásra sarkallt. Hogy miért lett számára oly égetővé Illyés ingadozásának kérdése, majd a múzeum megjelenésekor bizonyára erre is fény derül. Nem kétséges tehát, érdekes olvasmány lesz.

Illyés számára azonban korántsem volt ilyen szórakoztató gyanúsítás, sürgetés, kioktatás, intelem és tisztelgés színjátékának főhőseként létezni. — Állta. S úgy állta, hogy eközben minden fontos partnere és ellenfele számára üzenetképes maradt. S ez önmagában is olyan tulajdonság, amiért akár gyűlölni is lehetne. S gyűlölik is, akik nem az üzenetek tartalmára, csak a partnerek státuszára érzékenyek.

Ennek az írásnak azonban nem az a célja, hogy egy nagy mű árnyékából a hajdani gáncsokkal vesződjön. S bár volna mondanivalónk író és hatalom, író és politika kapcsolatának illyési változatáról, bennünket ezúttal az ügy verstermő rétege érdekelt, s ez elég gazdag.

Mert miközben Illyés, a közéleti tényező méltósággal, fegyelmezetten és nagy bölcsességgel állta az említett színjáték fordulatait, a költő komolyan vette, meg-szenvedte azokat, s a rájuk adandó felelet kényszerei a legtermékenyebb ihletek erejével vettek és vesznek részt az életmű alakításában. A kritika ezekre a versekre általában kevés figyelmet fordít, s inkább gondolati summájukat, ars poeticává avatható intenciókat idézi, holott természetük, indítékaik, a személyiség egyensúlyának összetevőire, forrására és árára vonatkozó jelentésük épp olyan fontos, mint eszmei célzatuk. Arról nem is beszélve, hogy az egykori kritikákra felelet olykor csak e versekben található, s ezért mind a költő, mind a kor megértése és megítélése szempontjából elsőrendű dokumentumok. Akár Ady vallomásai a maga szerepéről. Persze az illyési öntanúsítás szemérmesebb, olykor derűsebb, s tárgyias példáiban sokkal közvetettebb és talányosabb is, de súlya és szerepe a művön belül kezdettől jelentős, s a *Kézfogások* időszakában már egyike a leggazdagabb vers-forrásoknak.

Természetes ez, hiszen a háborút követő idők számadoltató eseményei, aztán a fordulat éve utáni szorítók mind sűrűbben követelték a választ. S a válaszokkal Illyés nem maradt adós. Már a *Hunok Párizsban* is elsősorban a pálya, a sajátos út interpretálása jóvoltából emelkedett a Párizshoz fűződő emlékiratok özöne fölé. A *Kézfogások* tíz évet reprezentáló termésében pedig nemcsak összefüggő sort, de — helyzet és alkat parancsai szerint — a költői jellem skálaszélességét is működtetni tudják ezek az ihletek.

Van, amikor a jó ügy védelmében zárótűzbe szorult vezér komor és büszke pátoszával néz a jövő elé, s azért vallja meg szerepe gyötrelmeit („Tizedelt kétely, gáncs, gúny, tévedés;”), hogy példája bátorságra eddzen (*Bevezető*). A dikciót is ez sodorja, annak bizonyossága, hogy a védtelenség, a magánosság, a rosszindulat ellenére is betöltötte hivatását, s a szenvedések felemlegetése az értelmes áldozat argu-

mentumává keményíti a panaszt. — Nem árt tudni, hogy a *Bevezető*, jelentéséhez híven, a *Kézfogások* nyitóverse, s ki is fejeződik benne, hogy szerzője mögött egy kivételes erejű verssereg áll fedezetül.

*Két hegy között, ha nyitott a terep
s golyószórásba kerül a sereg,*

*de csak vonul, mert nincsen útja más
— s most célja sem — csak az a vonulás,*

*így jöttem, hoztam azt a csapatot,
aki a szándékaimmal vagyok,*

*aki hű eszményeimmel, konok
gondjaimmal egy s mégis száz. vagyok:*

*ember, kinek a bolygók tere szűk,
magyar, ki már magyar csak mindenütt,*

*világjáró, kiművelt s ostoba,
vad pusztafi, ki nem okul soha,*

*annyi terv s út, ahányat vált agyunk,
de mégis egy sors, mert hisz meghalunk —*

Bizonyos, hogy amíg e számvetés pátosza így felnőtt, a helytállásnak voltak válságosabb pillanatai is, s ezek közepette a *Bevezető*ben sömmásan emlegetett „szenvetések” s az ellenükre is szilárd fegyelem rejtett kapcsolata drámaiban, pszichológiailag is motiváltabban ölt alakot. A közéleti líra aggálytalan szószólóinak és leszólóinak az ilyen művekre is figyelniük kellene. A *Sárga házban* című versre gondolok itt elsősorban, ahol a maga terheit azokkal rokonítja Illyés, amelyek elől mások csak az örültség felé nyerhettek kiutat. Iszonyú menedék ez, tudja, de mégis egyfajta felszabadulás ahhoz az örökös rabsághoz mérten, melyet a bonthatatlan értelem őreá kényszerít. A helytállás ebben az interpretálásban, az obligát glória nélkül bontakozván, miközben irgalmatlan kényszerre súlyosul, a szabad életre született esendő ember veszteségeit, erőfeszítéseit is érzékeltetve kap komor, robusztus és természetes veretét:

*De én, ki hordom, józan ésszel,
ki tudja, én mit szenvedek,
mi nyom s mi köt s, jaj, mi kísért, míg
kezet nyújtok mindenkinek?!*

*Gyomrom, szívem, idegen rossz már,
egy rendíthetetlen: agyam;
nincs még oly szörnyű Sárga Ház, mint
amibe én zártam magam!*

Ezek a vers záróstrófái. Hogy a szerep, amelyről szólnak, a szabadság, a feloldódás lehetőségeihez mérten kegyetlen kényszerűség, arról az előző szakaszok az örültekről szólva így beszélnek:

*Oh, elképzeltem bonaparti,
jézusi nagy fájdalmatok:
testvéreim, a súlyt, amelytől
lerogytatok s — fölszálltatok!*

*De aztán irigység fogott el,
bárhogy — ledobták a sülyt!
A lázadó lélek, akárhogy,
de végül is fölszabadult!*

A szabadságnak e torz változata után a *Kézfogások* egy másik szép verse, az *Óceánok* színéről vetíti elénk a határtalanság, a bátorság, a mindenség birtoklásának fájdalmas — szép lehetőségeit: egy világot s egy szellemet, ahol s amely számára minden szép és jó szabad:

*Szabadabb lettem volna, bátrabb,
büszkébb, bizony már eleve,
ha nekünk is: Magyarországnak
lett volna tengere;*

Az ábránd humorral erezett, s a következő strófákban formát öltő teljességvágy mesés telhetetlensége is a sorssal való kiegyezés és a belőle való kinövés ellentétének lírai feloldásához hangol. S a feloldás, mikor a „konok szív” álmát a józan sors-vállalás ellenében, s mégis annak jutalmaként bontakoztatja ki, kifejezi a tehetségnek a csodával, a teljességgel való kötését, a betölthető szerep korlátozottságának fájdalmát s vállalásának azt a nyereségét, melyet a szükségszerűségek szerint megvalósított szabadság boldog-szomorú tudata adhat.

Igen, erre kell itt figyelniünk: a réveteg ábrándban és a daccal görcsözőtt bele nyugvásban a ténylegesen kiküzdött szabadság hitelére, értékére, melyben a kiküzdött és a kiküzdhetetlen viszonya, távolsága is kifejeződik, s kifejeződik az is, hogy az eredményben a „tenger” nélküli országnak s a törvényeihez igazodó tehetségnek mennyi a szerepe.

S Illyés öntanúsító verseiben ez a legjellegzetesebb: ez a határait és sorsát a teljesebb élet felé mindig nyitottan, szomjasan érzékelő (A Bartók-vers iskola-példája ennek), de öntörvényeit vállaló, s azok értelméről megbizonyosodott önszemlélet és önérzet. Ennek köszönheti, és nem az önfegyelemnek vagy a diplomáciai érzéknek, hogy másfajta nagyságokban, pl. Babitsban, Kosztolányiban, Szabó Lőrincben az ő műveiből hiányzó vonásokat a közös vagyonnak kijáró örömmel és gonddal tudja nézni és védelmezni, s ha önmagát védi, magyarázza, nem az arányok izgatják, hanem a maga sajátos útjának, költői jellemének értelme.

Igen szép és tanulságos példája ennek a *Kézfogások* egy ritkán emlegetett darabja, a *Gyalogút*. Az előzők során megfigyelt versekhez első látásra nincs ugyan sok köze, mert inkább derűs és játékos emlékezés, mint számadás, s e látszatot csak erősítik a primer sík rajzos mozzanatai: a Gyalogútról szóló képek szuverenitása s a hozzájuk fűződő reflexiók derűs igénytelensége.

*Szép tábla vetés, zöldül, mert fakad,
meglátni benne a gyalogutat,
az ösvényt, melyet még a tavaszi
fölszántás után vágott valaki.*

*Vajjon ki kezdte ezt a hajlatag,
biz jócskán girbe-gurba kisutat?
Akárki kezdte, nem kételkedett,
célt fogott, indult és — megérkezett.*

*Itt-ott kitért, egy olyan rög előtt,
amely azóta régen összetört.
A szemmértéke nem volt mérnöki —
Kolumbuszi volt! Tisztelet neki!*

*Olyan az ösvény biz, mint a kötél,
ha két fa között már-már földet ér,
olyan az ösvény... olyan, vagy ilyen,
megy már irányán mindenki híven.*

*Ha látja is fölös kanyarjait,
élő azokon többé nem javít.
Haladok rajta én is csöndesen.
A hagyományt lám én is tisztetem.*

*A hagyományt és emlékeimet.
Én nem bánom, hogy így megtekereg;
így kerül zeg-zugába úrgelyük,
így lesz igazi, meghitt gyalogút.*

*Így lesz olyan, mint nekem volt, midőn
apám ebédjét vittem délidőn
s összeborultak és fejem felett
csüngtek szinte a kövér rozsfejek!*

*Az volt az út! Kétoldalt: rengeteg!
Jártam kamaszként rajta réveteg
arra gondolva: oh, ha most... ha itt...
Beh átöleltem volna valakit!*

Ha ez a vers csak önmagáért érdekelne bennünket, akkor most hosszan értekezhetnénk arról, hogy az első három szakasz milyen önkéntelenül idézi a gyalogutat, mint látványt, milyen fokozatokon át fordul tünődésre a figyelem, melynek látszólag különösebb cél nélkül telik kedve a látványban, s aztán a tétova tünődés („Vajjon ki kezdte...?”) hogyan billen át tisztelgessé az iránt, aki az utat vágta. Szólni kellene arról is, hogy az út és aki az utat vágta, noha láthatóan mindkettő becses a költő számára, egyik sem azonos vele, s tisztelgését a kedves, de kissé gyermeties jelenségeknek kijáró fölény avatja játékosává. Ennek „igazolása” végett, amit a szövegből kiolvastunk, a szöveg felbontásával is bizonyítani lehetne. Ki lehetne mutatni, hogy a költői úthoz képest mennyire távoli a gyalogút fogalma, a róla szóló tudósítás mennyire okszerűtlen, a mondatok sorokon áthajló közlő, magyarázó jellege mennyire hangsúlyozza, hogy itt csak az út és annak keletkezése a fontos, sőt az sem túlságosan, hiszen tudni sem lehet, ki vágta, a lényeg, hogy ez az út — íme jelzője a „jócskán girbegurba”! — bizony nem fényes sugárút, csak ösvény, de él és valamely okból tetszik a költőnek.

Ám egy immanens elemzőnek bizonyára az is feltűnne, hogy ez a gyalogút zöldülő, zsenge vetésen vezet át, amitől akár berzenkedhetne is a vetések iránt érzékeny olvasó, de itt nem a vetés sérelméről van szó, itt a vetés csak díszlet, az úttörés idejére utal, s talán nemcsak önmaga miatt zsenge és szép, hanem hogy a rajta vágott ösvényt a tavasz képzeteivel összeszője. Továbbá feltűnne az is, hogy a gyalogút girbegurbaságát s a szemlélődő és tünődő céltalan kíváncsiságát érzékkeltető tekervényes mondatokat (A első szakasz egyetlen mondata például négy soron át indázik) határozott hangzású páros rímek tagolják lendületet fokozó szimmetriákba. A tájékozatlanságot színlelő tünődés rejtélyre utal, a nagy úttörőknek kijáró látványos tisztelgés szándékolt aránytalansága valami ravasz következményeket sejtet.

Ha itt kitérőre kényszerülök, azért teszem, mert nem hiszem, hogy egy művet csak önmagából lehet magyarázni. Jelen esetben oktalanság is lenne, mert a vers szövegéből is érzékelhető jelentés sokkal világosabban áll előnk, ha a külső tényezőket is figyelembe vesszük. Mindenekelőtt azokat, amelyekre a dolgozat elején

utaltunk, a költő ingadozásait, hajlékonyságát, következetlenségét felrovó bírálókat. És el kell mondanunk azt is, hogy ez a vers először 1955-ben, az Új Hang 12-es számában jelent meg 10 más, Illyés-vers (köztük volt a *Levél a vízgyűjtőről és a fenyőről* s az *Óceánok* is) szomszédságában. Ez csak megerősíthet bennünket abban, hogy egyike a számadoltató kihívásokra adott válaszoknak. Egy a már említettek között, de hogy mégis elűt tőlük, hogy sajátos arculata van, abban bizonyára részes az idő, a politika is, amely 1953 után új lehetőségeket nyitott a társadalom s a költő számára. Közvetet, amely a személyiség lényegének, érdekeinek, szándékainak tisztább és teljesebb kitüntetését lehetővé tette. Jó lenne tudnunk pontosabban is, hogy mikor íródott, de az valószínű, hogy a pálya olyan szakaszán, napos tisztán, ahol a mű már „felnőtt sorban” felelhetett a tettekért, s amikor ez a felelet hallható is volt. Ez-e az oka, vagy más, de tény, hogy ebben a versben szóhoz jut ugyan az öntanúsítás minden motívuma, de valamennyi másképpen, mint a rokon versekben. Másképpen, azaz derűbe oltva az önérzetet, ártatlan nosztalgiaiba billentve a politikumot. De így, „bagatellizáló” mivoltában is nagyon szerzőjére vall.

Mert a derű és a játék azért itt sem szimpla kedvtelés. Már a gyalogút fogalma maga is lázító képzeteket társít: Arany János útját, s a lócsiszárokat, akik a gyalogos költőt sárral verték be. — Elismerem, ez már csakugyan messziről citált emlék, s hatásától a vers talán független is, mert amikor arról beszél, hogy gyalogútja kikerült némely rögöket, ürgelyukakat, engedékenységeinek értelme nem a béketűrés hangsúlyozása, hanem a haszontalan civódások kikerülésével megvalósított következetesség, egy bölcsőbb hűség igazolása. Fel így sem oldja azt a mondandót, hogy ez az út messziről, születése tájairól ered (Ha küldetéséről, mandátumáról szól, ez más műveiben is fontos motívum.), s ha nem lett nyílegyenes, mélyebb törvények okán nem lett az. A társadalom, a történelem s a személyiség számtalan kényszere okán. Hogy erről van szó, Illyés már a 30-as évek elején fontosnak érezte megírni:

*Ég kék, úr ír, a pap imádkozik
a szűz ellenkezik még egy kicsit
sóhajt a tolvaj, majd hűvökre jut,
Csavaros a lét, mint a gyalogút.
A célhoz visz majd téged is, siess,
amíg nem késő, higgy, remélj, szeress.*
(Ég kék)

Az általunk kiemelt sor alapján a két vers szoros kapcsolata bizonyosra vehető, de még fontosabb, hogy ez a korai vers a lét „csavarosságának” tényét, tehát a sokat emlegetett kiszámíthatatlan kényszereket még keserűen interpretálja. A *Gyalogút* már derűs elégedettséggel beszél a fölös kanyarokról, hiszen egy sikeres pálya ormáról néz vissza a szerző, ám a teljességnek az *Óceánok*ban felidézett lehetőségét itt sem feleli, s útját nem deklarálja nagyszerűnek, csak jellegét, értelmét magyarázza. Persze a nagy életmű magaslatán az „így lesz igazi, meghitt gyalogút” szerény önérzete színlelésnek is tűnhetne, a bírálatokra legyintő nagyság szelíd gesztusának — de az összefüggések nem engedélyeznek ilyen értelmezést. Azokból kitetszik, hogy a „meghitt” az öntörvényű, a másíthatatlan („élő azokon többé nem javít”) ikerfogalma, s ebben a minőségében a mű eredetiségének feltétele, forrása is:

*A szemmértéke nem volt mérnöki —
Kolumbuszi volt! Tisztelet neki!*

S ha a tiszteletre felszólító mondat pátosának szándékolt iskolássága devalválja is, tehát az indító élmény természetéhez stilizálja az útverő kolumbuszi dicsőségét, a mélyebb jelentéshez azonban így is fontos elemmel járul hozzá. A „kolumbuszi” itt, a bizonytalanság képzeivel egybeszőve a fel nem fejtett, fel nem mért, buktatókat rejtő nyers élet-valóság bátor és szuverén vallatásának természetére utal, s

arra, hogy az ilyen munka, az ilyen vállalkozásokból összeálló pálya szükségképpen kanyargós, s aki végigjárja, sem tökéletes, de éppen így, öntörvényei szerint, esendőségeivel is célhoz érve lehet igazán emberi.

Hogy eközben terheket is hordott, mint Bakos István észrevette, csak a két fa között kifeszített s már-már földet érő kötél kissé halvány képe sejteti. És ezzel meg is szakad a gyalogút méltatásából fejlődő érvelés, a szemlélő nyíltan előtérbe lép. Dacos gesztussal félbeszakítva a példalózást, mint aki unja a méltatlan magyarázkodást, közvetlen vallomásba csap át a beszéd. Ám a vers már lüktető szervezetét ez a fordulat nem másítja, nem zavarja meg, a sajátos ihlet a józan önszemlélet és az erős öntudat intencióit a „gyalogút” természetéhez hangolja: a maga útját vállaló költő érzi „fölös kanyarjait”, s mikor arra hivatkozik, hogy a hagyományt ő is tiszteli, a „lám” közbeiktatásával külön is hangsúlyozott ironia az út másíthatatlanságáról való sor komorságát is oldja. S ugyanígy a következő szakasz, mely az emlékek vállalásának csöndeste pátozát is ellenpontoszza a „megtekereg” s az „ürgelyuk” fogalmának humorát keltő jegyei révén.

Nem kétséges, a vers ártatlan derűje s a gyalogút-idill jegyében zajló vallo-más itt már kissé fulánkossá is válik, az „ürgelyuk”-at némely ellenfelek is magukra vehetnék. És ezzel vége sincs a megeredt beszédnek. A következő strófa az előző végSORán meglendülve fokozást ígér: „Így lesz olyan...”

Itt azonban ismét megszakad az előbbi motívum. A pálya kritikus kérdései iránt előbb már felcsigázott figyelmet meglepetés éri: a költő gyerekkora gyalogútját idézi, ismét egy gyalogutat tehát, mint a vers elején, mely csak önmagát jelenti. A rejtett célzásokra kapott érdeklődést ravaszul hoppon hagyja, szinte megbünteti, amiért kihívást várt. S helyette ismét olyasfajta mesés teljességet idéz, mint az *Óceánokban*, ott a soha el nem ért, itt az örökre elveszett csodák iránti nosztalgiával. Az édeni emlék mámoros teltsége önmagában is elég volna, hogy a baktatásra való zegzugos kisutat, valahová a végtelenbe emelje — de Illyés, az adott valóság közegében kiküzdött, tehát a tényleges szabadság költője itt is. — Ám ennek ellenére, mikor az utolsó szakaszhoz ér és felsóhajt: „Az volt az út! Kétoldalt rengeteg!” az olvasó ismét elkészül valami mélyértelmű fordulatra. S ekkor új meglepetés éri. Mert a fordulat jön ugyan, de nem filozófikus, nem politikus, hanem híven a gyalogút vonzásában fellelhető anyag természetéhez, a költő szereleméhes kamasz — önmagát idézi, úgy átélve azt a hajdani szomjúságot s a gyerekkori táj szédítő delejességét, hogy a visszaidézett kép akaratlanul is több önmagánál: a „rengeteg” ölében fogant teljességvágy mámore csap ki belőle. Mondanám: az éden ígérete. Aki benne járt, igencsak gyerek, tehát védtelen lehetett, hiszen feje felett csüngtek a kövér rozsfajok, de nem voltak odüsszeusi gondjai, a „rengeteg” semmivel sem fenyegette, nem harcról, hanem valami nagy-nagy ölelésről ábrándozott. Nem volt tehát angyal, de élni készült, s nem „tizedelt” seregek vezérének. S ilyenképpen a gyalogút jelképes értelméről ismét a gyalogút valóságára visszaváltó emlékezés mégiscsak a mögöttes jelentést mélyíti, a korábbi vállrándításokat:

„olyan az ösvény... olyan vagy ilyen,
megy már irányán mindenki híven.”

— — — — —
„Én nem bánom, hogy így megtekereg;”

a személyiség forrásvidéke felől látja el fedezettel. (S e pontról visszanézve még érthetőbb, mért is olyan szépen zöldellő az a bizonyos vetés az első szakaszban.) Fedezettel, mely a gyalogúttal példázott pálya igénytelenségét s a költőt egy távolibb, a gyötrelmes vitákon, méltatlan harcokon túli táj: a termő, a varázslatos élet fiának mutatja. Avatottnak és kissé száműzöttnek is („Az volt az út!”) abból a világból, de így is gazdagabbnak, emberibbnek, mint akiben merevgörccs szilárdul a kisszerűen értelmezett következetesség.

Ez az édeni kamaszt idéző záróstrófa leszereli a legszívósabb gyanakvót is, ahogy az illyési mű is oly sokszor érte el ugyanezt. Legfeljebb azon morfondírozhat

az ember: lám, mikor a legkényesebb pontra ért, elhallgatott, s hirtelen más síkra váltott. És ez igaz is. De az elmondottak után már az is nyilvánvaló, hogy azért hallgatott el a pálya kanyarjait magyarázó költő, hogy a váratlanul felötló „ártatlanabb” fordulattal önmagának és a mindenségnek azt az ősi kapcsolatát mutassa fel, amely eredendő hajlamait is minősíti, a létezés csodája iránti érzékenységnek azt a képességét, amely révén oly otthonosan tudja a maga terét betölteni. S hogy mekkora tereket, a Kézfogások egy másik verse, az *Amikor az óceán partjára jutottam* című igen tanulságosan szemléltetheti:

*Kezdte az éj már bútorozni zordon
lakóhelyét: a csillagok kijöttek
és jöttek s jöttek s minden ismerős lett,
akárcsak otthon.*

*Tenger távoli halma alól kilépett
a Göncöl, saroglyájával előre,
s lett Franciaország oly kicsi tőle,
szinte enyém lett:*

*már nem szorított. Jártam föl-le váltig;
aztán a Fiastyúk láttán leültem;
úgy néztem szét a roppant világűrben,
mint aki járt itt.*

*Jött kutunk fölül szinte, oly nyugodtan
a Hold, társává törpítve a földet.
Mint apám mellett, ha a bakra fölvettem,
ültem, dúdoltam.*

*Milyen pici is az a nagy Mindenség!
Milyen óriás dolog: benne élek!
Mienk a világ! — szívem ilyet érzett,
érez ma is még.*

Paradox formulával „meghitt kozmikusság”-nak nevezném ezt az otthonosságot, persze nem teoretikus igényvel, hanem csak azért, hogy nyilvánvalóbb legyen: az a gyerekkori gyalogút s vele a vers a létezésélmény milyen teljessége felől érzékeli s méri a gyalogút-pálya csavarosságát. Amikor tehát megszakította a magyarázkodást, amikor elhallgatott, s ártatlan emlékeire tért, a meglepődés és kíváncsiság szélcsendjében, a lábhoz tett fegyverek előtt, minden gyanakvást megszegyenítőn, a maga nagyobb és szebb esélyeit is éreztetve oldotta fel az írásra kényszerítő gondot.

Nem, nem felejtjük el, hogy a versben sokkal derűsebben, könnyedebben, játékosabban megy végbe ez a folyamat. És fordulatossabban. Elég itt emlékeztetni arra, hogy a látszatra céltalan szemlélődés, leíró, közlő előadás hogy vált át méltatásra, aztán hogy válik nyilvánvalóvá a példázatjelleg, majd hogy lép előtérbe maga a költő, s vonatkoztatja magára az előzményeket, s végül hogy ejti el a pályaintertálás érveit, s adja át magát a látszólag más természetű emlékeknek.

Nyugodtan mondható tehát, hogy a vers közvetlen síkja is igen hullámozó, „csavaros”, mint a gyalogút. Csupa meglepetés, melyekben nemcsak a közlésmód, de önérzet és szerénység, igénytelenség és teljességvágy is folyton egymást váltva, egymásba játszva fonódik össze, s az összefűződő elemek a költői jellem bonyolult képlete szerint juttatják formához a mondandót. Aki ezt a verset írta, szabad lélekkel szemlélte s mérte önmagát, felülről és belülről egyszerre, a teljesség mostohafiaként, de aki kényszerű és vállalt határainak, szerepének értelmében bizonyos, s akiben épp ezért már stílussá szerveződött mindaz, ami szerepével jár. Ezért tudja a vers szervezetével is tükrözni költői jelleme alapvonásait.

S hogy mindezt egy gyalogút ürügyén teszi, ez is reá vall: a költőre, aki mindig azzal a meggyőződéssel szemlélte a dolgokat, hogy az ügyeit támogató érvek bennük rejlenek. A gyalogútban is. Természetes hát, hogy kiszabadításuk munkája fortélyos és izgalmas művelet. Jó mulatság, melynek láttán, részeseként az emberben ismét remény támad: valahol, valamiként kell hogy legyen folytatása is ennek a „gyalogút”-nak.

